

Szoboszlai György

Politikai erőviszonyok az 1990 őszi önkormányzati választások után

A részvétel

Már az 1990. évi tavaszi parlamenti választásokon is relatíve alacsony volt a részvétel: az első fordulóban 63, a másodikban pedig már csak 46 százalék. Nyugat-Európában a részvételi arányok ennél magasabbak, de a kelet-európai rendszerváltásos parlamenti választások is jóval nagyobb részvétel mellett bonyolódtak. Az Egyesült Államokban a kétévenkénti választások sokfunkciósak, a polgárok egyszerre igen sok szintű tisztségre szavaznak.¹ Ennek ellenére a választásokon való részvétel hosszú idő óta relatíve alacsony, 30 százalék körül mozog, ebben azonban szerepük van az eljárási szabályoknak is.²

A mi viszonyaink között a politikai tudatosság alacsony szintje részben magyarázza az alacsony részvételt, de ez nyilván csak az egyik faktor. Az utóbbi hónapokban az alacsony részvételnek sokféle magyarázatát hallgathattuk, de jól dokumentált, átfogó empirikus elemzés, amely pontos társadalmi strukturális képpel szolgálna, még nem vált ismertté.³

A tartózkodás egyik lehetséges faktora az, hogy sokan a demokráciát úgy fogják fel: szabad távolmaradniuk a politikától, a szavazástól, amelynek jelentőségét vagy nem ismerik fel, vagy nem ismerik el. Az államszocialista rendszerben igen elterjedt volt az az informálatlanságon vagy politikai gyávaságon alapuló tévhit, hogy szavazni kötelesség. Faluhelyen ezt sokan úgy oldották meg, hogy a családfő rituálisan leszavazott az egész család helyett. Nyilván nem volt politikai tartalma az ilyen szavazásnak, a kötelességet viszont formálisan ("add meg a császárok ...") teljesítették.

A őszi kormányzati választások viszont már azt igazolták, hogy nem múló jelenség a szavazástól való tartózkodás.⁴

Az első fordulóban a három szavazási szinten a részvétel eltérően alakult. Ezeket az arányokat az alábbi táblázat mutatja.

A részvétel aránya (%)

	I. forduló	II. forduló
kislistás települések	50,95	33,87
kétszavazatos települések (10 ezer főn túl)	33,09	28,67
főváros	37,39	34,90

A kistelepüléseken (10 ezres népességszám alatt) az ún. kislistás választási rendszerben a részvétel az első fordulóban lényegében eredményes volt, a polgárok 50,95 százaléka szavazott, s így a 2930 település 93 százalékában érvényes volt az első forduló. E településeken a lakosság közvetlenül választott polgármestert, közel hasonló arányban sikeresen (94 százalék).

A második szinten, a 10 ezres népességszám feletti 162 településen és a budapesti kerületekben, tehát az urbanizáltabb sávban a választás látványos közömbösségbe fulladt, a polgároknak csak a politikailag tudatos egyharmada (33,87 százalék) vélte úgy, hogy van jelentősége és jelentése a választásoknak. Mivel a törvény az első fordulóban 40 százalékot kíván meg az érvényességhez, ez az arány választási csődöt jelentett. A második fordulóban már nincs küszöbérték, s a részvétel még lejjebb zuhant, 28,67 százalékra. Egyesek az alacsony részvételnek figyelmeztető politikai üzenetet tulajdonítottak.

A fővárosi testület tekintében az előzőektől eltérő szabályok érvényesültek, ám a 66 fővárosi közgyűlési mandátumot az első fordulóban itt sem sikerült nevesíteni, s ezt az erősen pártosodott választás sem mozdította elő. A 37,39 százalékos részvétel a küszöbértéktől, a 40 százaléktól nem sokkal, de elmaradt, s így a második forduló osztotta el a mandátumokat (34,9 százalékos részvétellel).

Általános tendencia tehát az elvárhatónál alacsonyabb részvétel. Az "el-arthatóság" kategóriája azonban nem egyértelmű, használatát egyesek indokolatlannak is vélhetik. A részvétel általában pozitív politikai érték, a kibontakozó demokráciában jelzi a polgárok politikai jelenlétét, érdekeik kifejezésének igényét és képességét. A politikailag éretlen, passzív értékeiben bizonytalan, orientálódásra képtelen közönségre jellemző a részvételtől való tartózkodás. A nagy aktivitás nem jelenti feltétlenül az ellenkezőjét, de jelzi a politikai érintettséget. Magyarországon a helyi hatalom rendszerváltása – az ezzel kapcsolatos ideológiai petárdák ellenére – nem érdekelte a népesség többségét. Ebben nem volt különösebb szerepe a tavaszinál jóval lanyhább kampánynak. Annak sokkal inkább, hogy a polgárok tudatában voltak, vagy ösztönösen megéreztek, hogy ennek a választásnak nincs igazi politikai tétje. Ez a dimenzió szerepet játszott már a tavaszi parlamenti választásokon is: a rendszerváltás a választások előtt végbement, az államszocializmus erői az MSZMP-n belül is vereséget szenvedtek.

A választás tétje nem az volt, hogy megbukik-e a rendszer (mint Romániában, Bulgáriában, Szerbiában vagy Horvátországban), hanem az, hogy a volt ellenzék melyik csoportja jut kormányzó pozícióba. Az emberek számottevő csoportjait ez a kérdés egyszerűen nem érdekelte, többnyire azért, mert ismereteik, műveltségük nem elegendő ahhoz, hogy a kormányzati kérdésekben el tudjanak igazodni. A politikai kultúra kifejeződéséhez hosszú évekre lesz szükség, több választási ciklusra, hogy a polgárok megtanulják a különbségeket a politikai irányzatok tényleges politikai gyakorlata között. A választási kampány fölfokozott ideologizáltsága, az átlátszó

ígérgetések áradata a mérsékelt polgárok tömegeit nemhogy vonzotta, inkább taszította.

Nyilvánvalóan csökkentette a részvételt az osztálydimenziók hiánya is. Ezt nem pótolta az ideológiailag is sulykolt ellenségkép, az államszocializmus árnyalatlan elítélése. A pusztán negatív érzületekre, a kommunista-ellenességre nem lehet tartósan vonzó politikai stratégiákat építeni.

Azt is számításba kell venni, hogy a politikai struktúra még képlékeny, a többpártrendszer fiatal, még egyáltalán nem konszolidálódott. A mézes-
hetek elmúltak, a pártok belülről is erodálódnak, amint ezt a szociáldemokrácia jobboldalának látványos agonizálása mutatja. Az "ancien régime" sokakat elfordított általában a politizálástól. A több párt jelenléte nem keveseknél csak növelte az orientációs zavarokat.

A helyzet fokozatosan megváltozik annak következtében, hogy a társadalmi struktúra a tulajdon mentén átalakul. Az új tulajdonos osztályok kialakítják markáns politikai érdekképviselőiket, s ezzel párhuzamosan erősebb kontúrokkal megjelenik a bérmunkások, tulajdon nélküliek pártképviselője is. A pólusok közötti közvetítést egyes ideológiájú köztes pártok fogják ellátni. Ez a legalább két parlamenti ciklust igénybe vevő polarizáció pozitív hatással lesz a politikai kultúrára és magatartásra, s növelni fogja az állampolgári részvételt is.

Részletes empirikus felvétel hiányában nehéz megállapítani a szavazástól való tartózkodás valós motívumait. A nem szavazók társadalmi rétegződésére is csak közvetett jelek utalnak, elsősorban a települések, településrészek adatai árulják el a tendenciákat. Ezekből kirajzolódik egy durva politikai részvételi térkép, s ha erre rávetítjük a társadalmi rétegződési adatokat, bizonyos szabályszerűségekre derül fény.

Megfigyelhető, hogy a munkáslakta területeken, ipari városokban, a fővárosi munkáslakta kerületekben lényegesen alacsonyabb volt a részvétel. Ezzel szemben a felső középosztály, a polgárság, a vállalkozói és alkalmazotti értelmiség által lakott fővárosi kerületekben és városokban az átlagnál magasabb a részvétel.⁵ A falusi népesség választási hajlama markánsan nagyobb az összes többi rétegénél. Ebben valószínűleg szerepe van a települési közösség adott formájának, zártabb jellegének, de a választási rendszer specifikumának is, nevezetesen annak, hogy a kislistás választás demokratikusabb, rugalmasabb, továbbá a kislistás választás a polgármester közvetlen választásával egészül ki. A kis településen, ahol az emberek személyes viszonyokba szöve élik meg a helyi konfliktusokat és a választási alternatívákat, nem pártokra és nem pártszempontok szerint szavaznak, hanem a személyes ismertség, a jelöltek szubjektív emberi tényezői alapján. Ez is magyarázza azt, hogy – mint erről később részletesen lesz szó – a pártok szinte semmi szerepet nem játszottak a kisebb településeken, és a pártszínekben indulók messze elmaradtak a függetlenek sokszínű tábora mögött. A falusi népesség választási magatartásának nyilván vannak mélyebb, politikai kulturális összetevői is, nevezetesen a nagyobb formális alkalmazko-

dás, a tekintélyelv vastkosabb gyökerei, a konformabb viselkedés hosszú történelmi tradíciói, de a választási rendszer közvetlensége, a személyes választás lehetősége nagyon jól illeszkedik a lokalitás erős jegyeihez.

A középosztály politikai tagolódásáról szinte alig tudunk valami érdemlegeset. Feltételezhetjük, hogy politikai értékei a többi rétegnél is instabillabbak, propagandával, politikai közhangulattal könnyen befolyásolható; valószínűleg közülük kerülnek ki azok a – feltehetően nem nagylétszámú – csoportok, amelyek pártszavazataikat rövid féleven belül megváltoztatták a kormánypártok rovására és az ellenzéki pártok s ezen belül a Fidesz javára. Néhány településen és megyében a választási adatok alapján ezek a szavazatváltások valószínűbbek (például a fővárosban, Csongrád és Veszprém megye városaiban).

Az alsó középosztály jókora része a nem-szavazatok táborát szaporítja, közülük kerülnek ki azok, akik elfordulnak a politikától vagy azt általában gyanakvással szemlélik. E rétegek a városok új lakótelepeinek gyökértelen, frissen individualizálódott csoportjaiból kerülnek ki, jövedelmi szintjük és politikai tájékozódási képességük közepes vagy az alatti. Ők jellemzően azok, akik elfogadták a Kádár-rendszer paternalisztikus depolitizáltságát, s közben megkeresték egyéni boldogulásuk kis mellékösvényeit. Sokuk belépett a "kommunista" pártba, pusztán praktikus célokból, vagy a szelíd rábeszélésnek, olykor nyomásnak engedve, de sohasem vették komolyan a nyugati szocializmus alapértékeit, a racionális – nem kikényszerített – társadalmi egyenlőséget, a társadalmi szolidaritást, az elkötelezett politikai részvételt, hogy csak a legfontosabbat említsük. Nem politikai szembenállásukból következett ez, hanem léhelyzetükből, abból, hogy középosztályi létük megőrzése, újratermelése teljesen lefoglalta őket. Ez a városi alsó középosztály óvatos, kerüli a politikai szélsőségeket, s egy része vonzódik a nemzeti-keresztény értékvilághoz, ám ez a kötődése éppoly esetleges, mint az államszocializmussal való kibékülése volt. Egyetlen igazi erénye a pragmatizmus, a hétköznapi haszonelvűség, ami megmenti a végzetesebb tévedésektől. Ezt a társadalmi csoportot – bármekkora is – jelenlegi politikai kulturális szintjén nem érdemes megnyerni, a politikába bevonni. Egyesek cinikusan úgy is fogalmazznak, hogy annál jobb, minél kisebb arányban szavaznak. Ezt a pártpolitikusok nyilván nem fogadják el. Magam fontosabbnak tartom, hogy kialakuljon e számottevő réteg hétköznapi demokratikus politikai kultúrája, racionális piaci magatartása.⁷

Nem tudjuk, hogy a vázolt mentalitást hordozó rétegek milyen létszámúak, az azonban bizonyos, hogy a gyári munkások egy rétegével, a lét perifériájára sodródott szegényekkel és politikai névtelenekkel együtt ők adják a nem-választók derékhatát. Ha a kampány sikeres, egy részük részt vesz a választásokon. Valószínűsíthető, hogy a tavaszi parlamenti választások idején közülük sokan szavaztak, és elsősorban a kormánykoalíció pártjait támogatták.

A nem-választók számára a politikával való érintkezés fő terepének ott

kellene lennie, ahol érdekeltségük a legközvetlenebb. Ennek előszobája a civil társadalom nem politikai szférája, a szerveződések magánpolgári szintje. Csak ennek működése alapján lehet sikeres és funkcionális állampolgári részvételről beszélni. Ahol nincs normális szakszervezeti mozgalom, sőt, a munkavállalói szervezetek működését előítéletek és passzivitás kísérik, ott a pártpolitikához való kötődés nem ígér termékeny politikai közéletet.

Az önkormányzati választási rendszer

Az önkormányzati választási rendszer szerkezete értelemszerűen eltér a parlamenti választásokétól, ezért az eredmények egy az egyben nem vehetők össze. Ez azért fontos, mert sokan messzemenő következtetéseket vonnak le a két választás eredményeinek összevetéséből és a párterőviszonyok lényeges megváltozását sugallják. Van mód az összehasonlításra, de ezt körültekintően kell megtennünk. Mindenképpen számításba kell vennünk a parlamenti és az önkormányzati választási rendszer különbségeit, és a politikai erőviszonyok elmozdulására vonatkozó megállapításainkat erre tekintettel kell megtennünk. A választási rendszer markánsan befolyásolta mind a részvételt, mind pedig a mandátumok elosztását.

Mint ismeretes, a választás során a települések két fő csoportba tagolódnak. A tízezres lakosság alatt a jelöltek egyetlen listát alkotnak, és a választópolgár személyekre s nem elsősorban pártokra szavaz, annak ellenére, hogy a nevek mellett zárójelben megtalálható a támogató párt neve, illetőleg a "független" megjelölés. Ebben a településkategóriában a polgármester választása is közvetlen, kirekeszti a pártok esetleges alkudozását.

A tízezer feletti népességszámú községekben, városokban, valamint a fővárosi kerületekben kétszavazatos rendszer van érvényben: a polgár választókerülete jelöltjére és a listát állító pártok vagy társadalmi szervezetek valamelyikére szavaz. Az első szavazat esetében a személyes tulajdonságok megelőzhetik a pártpreferenciákat, míg a második szavazat a pártok, illetőleg társadalmi-politikai szervezetek népszerűsége-támogatottsága tekintetében ad eligazítást. Hogy az adott párt sikerét vagy sikertelenségét mennyire magyarázzák helyi vagy országos összefüggések, nem könnyű kideríteni. Általában feltételezhető, hogy az országos politikai mező a domináns, s ettől csak akkor tapasztalunk eltéréseket, ha valami helyi különlegesség fűszerezi a lokális közéletet. Ebben a településkategóriában a polgár nem szavazhat közvetlenül a polgármester személyére, jószerével azt sem tudhatja biztosan, hogy egy-egy párt kit kíván e tisztségre jelölni. Így a település első emberének személyét a párterőviszonyok, illetőleg a pártok közötti egyezkedések, megállapodások döntenek el.

Ezt mélyen antidemokratikus megoldásnak vélem. A többpártrendszer szerkezetéből adódóan túlságosan nagy, társadalmilag nehezen ellenőrizhető szerepet juttat a politikai pártoknak és az egyéb, politikai részérdekeket hordozó szervezeteknek. Ez a túlsúlyos szerep mindenképpen ellensúlyozandó jogi és szervezeti eszközökkel, tehát intézményesítetten. E vélemény

nem jelent pártellenességet, még kevésbé pluralizmus-ellenességet. Arról van inkább szó, hogy a párt csupán eszköze a demokratikus hatalomgyakorlásnak, de nem meríti ki azt. Nem a párt, hanem a demokrácia a cél. A párttípusú közvetítés kizárólagossága vagy túlsúlya nem szolgálja a versengő érdekek nyilvánossága alapján működő demokratikus hatalomgyakorlást. Ezért, mint a hatalom eszközeit és hordozóit, minden eszközzel kordában kell őket tartani, hogy ne nőhessenek a szabad polgárok feje fölé. Ehhez sok eszköz kínálkozik az alkotmányos keretben, a mi viszonyaink között igen alacsony szinten hasznosulnak.

Az egyik ilyen pártkorlátozás éppen a vezető tisztségek közvetlen választása lenne. Ez biztosítaná, hogy a polgármester – s esetleg más helyi tisztségviselők – ne a pártokhoz, hanem a helyi társadalomhoz legyenek lojálisak, s elsősorban az utóbbinak tartozzanak felelősséggel. A közvetlen megválasztás természetesen nem jelent pártsemlegességet, csupán tisztább, átláthatóbb viszonyokat. (Olcsó fogás azt mondani, hogy ha New York polgármesterét meg lehet választani közvetlenül, akkor talán Budapest esetében is belátható egy ilyen megoldás elvi lehetősége. Ennél fontosabbnak tartom azt, hogy közvetlen választás esetén gondosabb a megmérettetés és háttérbe szorítható a túlzott pártlojalitás, ami káros a település egész, részpártérdekektől elkülönülő, érdekszerkezetének összehangolására.)

A választások után a polgármesterek megválasztásának számos negatív tapasztalata egyértelműen igazolja az itt hangoztatott fenntartásokat. Az önkormányzati választási rendszerrel szembeni másik alapos kifogás: a két fő településkategória közötti határ vonal.

Eleve vitatható, hogy szükség van-e az önkormányzatokban a kifejezett pártversengésre. A véleményem az, hogy ezt az elkerülhetetlen mértékre kell szorítani. Ez azt jelenti, hogy csak egyének versengenének, akár kislistas keretben, tehát úgy, hogy a település egésze vagy része alkot egyetlen választókerületet; akár egyéni választókerületi rendszerben. Az egyének mögött természetesen állhatnának pártok, de kizárt lenne pártlisták versengése.

Akárhogyan is alakul a pártok közvetlen befolyása a helyi önkormányzatokra, a tízezres népességhatár mindenképpen vitatható. 50 ezres népességszámig lehetne alkalmazni a kislistas rendszert úgy, hogy a 20 ezres népességszám felett több kislistas körzetet lehetne kialakítani. A fővárosi kerületekben szintén lehetne alkalmazni az egylistás megoldást. A polgármestereket minden településen közvetlenül kellene választani. A jelenlegi megoldás ennek fényében nem tekinthető megnyugtatóan demokratikusnak.

A választási verseny és eredmények

1) A polgármesterek

Mint láttuk, csak a tízezer fő alatti népességszámú településeken volt lehetséges a polgármesterek közvetlen választása. Az e feletti településsávban a szavazó helyi polgárok többnyire azt sem tudták, hogy kik a pártok

polgármester-jelöltjei arra az esetre, ha olyan többséget szereznek, amely lehetővé teszi az esélyes jelölést.

2930 kislistás településen 925.939 állampolgár szavazatával választották meg a polgármestert.

A jelöltek túlnyomó többsége független: az első fordulóban a 8392 induló közül 6406, ami 76,33 százalékot takar. Egy-egy településre 2,8 jelölt jutott. A pártok önállóan állított jelöltjeinek száma 1533, ebből a hat parlamenti párté 1409. A különböző társadalmi csoportok, érdekképviselői szervezetek, faluvédő egyesületek, nemzeti, etnikai kisebbségi szervezetek 126 polgármester-jelöltet állítottak, míg az igen sokféle párt- és egyéb koalíciók 311-et. A polgármester-jelöltek megoszlása a jelölő szervezetek szerint a következő volt:

A jelöltek száma

jelölő szervezet	I. forduló	II. forduló	összes jelölt	megválasztott polármester
függetlenek	6406	291	6697	2412
FKgP	563	19	582	108
MDF	337	14	351	68
SZDSZ	266	17	283	56
KNDP	144	6	150	52
MSZP	77	3	80	23
Fidesz	22	–	22	6
többi párt	124	4	128	40
társadalmi szervezetek	142	1	143	44
koalíciók	311	7	318	102
Összesen	8392	362	8754	2911

A független jelöltek többsége politikailag a múlt rendszer szervezeti viszonyaihoz kötődik – ezt minden címkézés nélkül, értéksemlegesen elfogadhatjuk, mintegy tényként állapíthatjuk meg. Ez nemcsak a politizálók depolitizálódását jelzi, hanem azt is, hogy a kistelepülések lakói nem csatlakoznak politikai pártokhoz, illetőleg, hogy a pártok nem tudták befolyásolni, körükbe vonni ezt a településállományt.

Elterjedt megalapozatlan nézet, hogy politizálni csak pártkeretek között lehet, s ezzel összefügg az a szintén téves nézet, ami szerint a pártok vagy a pártpolitika bírálta egyúttal a politikai demokrácia vagy a politikai pluralizmus bírálata. Ezzel szemben igaz, hogy a pártbefolyás hiánya nem jelent politikamentességet. A falusi térségekben a közvetlen ellenőrzés és döntésbefolyásolás lehetőségei inkább adóttak, mint a városokban. Az ideológiai szétszabdaltságok nehezebben nyertek teret ott, ahol a személyes ismeretségek dominálnak. A 2412 megválasztott független polgármester elsősorban a helyi lakóközösség érdekeit fogja képviselni, s ezen az sem

változtat, hogy néhány tucat önkormányzati testületben a pártérdekek torz, egyoldalú érvényesülése következtében több tucat polgármester lemondani kényszerült.

Politikailag a kistelepülések a pártok hatáskörén kívül kerültek, s ezt a települési érdekszervezetek szándékolt befolyásolása sem tudja lényegesen módosítani. Ezt mindenképpen a kormányzati politikai súlyt kiegyenlítő körülményként értékelhetjük és üdvözlendőnek tartjuk. Az 1990 tavaszi parlamenti választásokon a függetlenek meglehetősen rosszul szerepeltek, a többpártrendszer friss politikai élménye elaltatta a polgároknak a pártokkal szembeni gyanakvását.

Össze a helyzet lényegesen módosult, amiben szerepe volt a pártok parlamenti viselkedésének és az általános gazdasági-politikai helyzet alakulásának éppúgy, mint a választási rendszer sajátosságainak, nevezetesen annak a ténynek, hogy földrajzilag elválnak egymástól azok a települések, ahol érvényesül és ahol hatástalan a pártpolitikai befolyás.

Az eredményekből az is kitűnik, hogy az első választási szinten, a kistelepüléseken – a csekély pártosodottsági szférában – a függetlenek árnyékában a kormánykoalíció pártjai némi előnyt élveznek. Ennek azonban nincs említésre érdemes politikai jelentősége. Az már fontosabb jelenség, hogy a helyi politizálás kontúrjai igen távol esnek az országos politikai törésvonalaktól. Helyi szinten jóval kisebb mértékben jelennek meg az érzelmi-indulati politikai különbségeknek azok a jegyei, amelyen olykor teljesen megbénítják a parlamenti pártok racionális együttműködését. Hogy ez mennyire így van, villantsunk fel néhány helyi koalíciós példát kistelepülési szinten (zárójelben a mandátumok száma): FKgP-SZDSZ (6), MDF-SZDSZ (6), Agrárszövetség-FKgP-MDF-MSZP-MSZDP (1), FKgP-SZDSZ-Fidesz (1), MDF-MSZP (1), FKgP-SZDSZ-MSZP (1), FKgP-MSZMP(1). Az önkormányzatokban olyan pártok is szövetségre lépnek, amelyek országos szinten szóba sem állnak egymással. A siker titka ilyenkor sok esetben az volt, hogy a szövetség a függetlenként induló volt helyi vezetők kibuktatására irányult. Ebben a harcból az esetek többségében a független polgármester-jelöltek kerültek ki győztesen, akikre az első szinten a szavazók 80,46 százalék szavazott. (Csak összehasonlításképpen: az FKgP-re 2,89, az MDF-re 2,81, az SZDSZ-re 2,13, a KDNP-re 1,72, az MSZP-re 0,88, a Fideszre 0,08 százalék.)

2) A kislistás települések képviselőtestületei

A 10 ezer vagy ennél kevesebb lakosú településeken a helyi képviselőket listán választjuk, mivel a település egy választókerületet alkot. Képviselők azok a jelöltek lesznek, akik a megválasztható képviselők száma (3-13 fő) szerint a legtöbb szavazatot kapták, feltéve, hogy a választópolgároknak több mint kétötöde szavazott. A kislistára történő jelölésnek lazák a feltételei: képviselőjelölt az lehet, akit a választókerület választópolgárainak 1 százaléka jelöltnek ajánlott. Ajánlószelvényt párt vagy társadalmi szervezet

is nyithat, közös jelölt esetén közös ajánlóív szükségeltetik. Ezek az eljárási szabályok a jelölés eredetét mintegy mellékessé teszik, annak ellenére, hogy a szavazólapon a jelölt neve mellett fel kell tüntetni a támogató pártot, társadalmi szervezetet, illetőleg a független jelölés tényét. Az ilyen lista jellegénél fogva alkalmatlan a tisztán pártversengésre. A jelöltek ábécé-sorrendben kerülnek fel a szavazólapra, az ajánlások számának nincs semmi jelentősége.

A szavazáskor a polgár személyekre és nem pártokra voksol, a háttérben meghúzódó párt csak azoknál lehet lényeges, akik domináns politikai elkötelezettségűek és/vagy nem ismerik a jelölt személyes kvalitásait.

A kislistás településeken összesen 20.478 képviselőt választottak, a jelöltek száma 48.939. A jelölésnél a polgármesterhez hasonló tendencia jelentkezett, a jelöltek 63,54 százaléka független volt, a megválasztott képviselők között még ennél is nagyobb a súlyuk, 71,19 százalék.

A pártok tehát ebben a szférában is vereséget szenvedtek, háttérbe szorultak. Sok pártpolitikusnak kényelmetlen meglepetést okozott ez az eredmény, ám az ún. szabad választás eredményét senki sem kérdőjelezheti meg.

A választott képviselők megoszlása a jelölés alapján.

ajánló szervezet	képviselők száma	képviselők aránya %	szavazatok aránya %
független	14.578	71,19	64,90
FKgP	1.279	6,23	6,00
MDF	890	4,35	5,67
SZDSZ	810	3,95	5,02
KDNP	568	2,77	3,00
ASZ	272	1,33	1,21
MSZP	229	1,12	1,46
Fidesz	132	0,64	0,88
VP	86	0,42	0,57
MSZMP	43	0,21	0,19
MSZDP	18	0,09	0,10
más pártok	57	0,28	0,29
koalíciók	850	4,15	6,88
társadalmi szervezetek	664	3,24	3,82
Összesen:	20476	100,00	100,00

A pártok színeit felvállaló jelöltek – a párt-koalícióikat nem számítva – összesen 24,1 százalékos támogatottságot és 21,11 százalékos mandátumarányt képviselnek, s ezen a kisebbségen belül a sorrend majdnem pontosan megegyezik a polgármesterek pártok szerinti sorrendjével. A kormányko-

alíció itt is vezet, ám ez pirrhuszi győzelmet takar, mert a pártlobogók alattiak kisebbségbe kerültek a függetlenekkel szemben.

A választópolgárok 64 százaléka szavazott független képviselőjelöltre – az egyes településeken nagyon eltérő arányokkal. A társadalmi szervek jelöltjeinek és megválasztott képviselőinek részaránya viszont elég kicsiny, ami azt jelenti, hogy elsősorban a kisebb településeken jelentek meg, néhol azonban teljesen uralják az adott község testületét.

3) A kétszavazatos települések szintje (városok és fővárosi kerületek)

A 10 ezernél több lakosú településeken önkormányzati testületi választásra a pártküzdelmek nyomták rá bélyegüket. A 162 zömmel városi településen mindössze 641 169 polgár szavazott, a választójogosultak mintegy harmada. Az alacsony részvétel miatt a pártok tényleges erőviszonyai rejtve maradtak, hiszen semmit sem tudunk arról, hogy a nem szavazó másik kétharmad miért nem szavazott, s ha szavazott volna, milyen politikai értékek mentén rendeződött volna el. Ezért a 30 százalék politikai pártok szerinti megoszlásából ne vonjunk le túl merész következtetéseket.

A pártok közötti erőviszonyokat azonban mégis gondosan fel kell mérnünk, mivel a szavazó egyharmad tekinthető a társadalom politikailag legaktívabb, legtudatosabb részének, s ezért e tábor politikai értékváltozásai jól tükrözik a legitimációs mező mozgásait. Ennek minél pontosabb feltérképezése érdekében a koalíciókra eső szavazatokat a pártok között felosztottam, annak ellenére, hogy természetesen az eljárás módszertanilag nem teljesen korrekt.

Az egyéni választókerületi jelöltek között a függetlenek messze elmaradtak attól az eredménytől, amelyet a kislistás településekben értek: a szavazatok 10, a mandátumok 15 százalékát szerezték meg. Kézenfekvő, hogy a városokban a pártok meghatározó szerepet játszanak, szervezeteik kiépültek, közvetítő szerepüket akadálytalanul betölthetik. A városi közvéleményt a függetlenek nem tudják szervezeti háttér nélkül befolyásolni. Minél nagyobb egy település, annál nehezebb dolga van a párttámogatás nélkül indulóknak. Ez alól csak a nyilvánosság előtt rendszeresen szereplő, ismert helyi személyiségek, volt vezetők, karizmatikus egyéniségek, sokak által ismert értelmiségiek (tanárok, ügyvédek, orvosok stb.) képeznek kivételt.

A kétszavazatos rendszerű 162 településen az egyéni választókerületekben a következő eredmények születtek a két fordulóban. (Az érvénytelen szavazások eredményei nem hozzáférhetőek. A töredékszámokat az magyarázza, hogy a koalíciókra adott szavazatokat az érvényes szavazatok száma és aránya tekintetében (az első két oszlopnál) a koalíciót alkotó szervezetek között elosztottuk. A kontrasztot jól jelzi a megszerzett mandátumoktól való eltérés, ahol ezt a szétosztó műveletet nem végeztük el, vagyis külön sorban szerepeltettük az összes koalíciós mandátum számát és arányát.)

Jelölő szervezet	szavazatok száma	szavazatok aránya %	mandátumok száma	mandátumok aránya %
SZDSZ	210285,75	32,81	361	17,15
Fidesz	156913,35	24,47	176	8,36
MDF	94027,79	14,67	252	11,97
függetlenek	64068,00	9,99	314	14,92
KDNP	47967,33	7,48	119	5,65
FKgP	33533,46	5,23	126	5,99
társadalmi szervezetek	17373,35	2,71	75	3,56
MSZP	7535,08	1,20	54	2,56
VP	3267,66	0,51	10	0,48
MSZMP	166,00	0,26	7	0,33
ASZ	1543,08	0,24	7	0,33
MSZDP	655,50	0,10	4	0,19
más pártok	2132,50	0,33	5	0,24
koalíciók	-	-	595	28,27
Összesen	641168,86	100,00	2105	100,00

Ha a koalíciók megválasztott képviselőire leadott szavazatokat elosztjuk, világossá válik, hogy két parlamenti ellenzéki párt, az SZDSZ és a Fidesz lényegesen javította a pozícióit az általános választásokhoz képest. A két párt és együtt alkotott koalícióik a mandátumok 42,42 százalékát szerezték meg; ha az összes koalíciós eredményt lebontjuk e két liberális-radikális pártra, 55,28 százalékos eredményt kapunk. Az MDF egyéni jelöltjei messze elmaradtak attól a támogatottságtól, amelyet a parlamenti képviselő-jelöltek élveztek korábban. Ez az igazi különbség a tavaszi választásokhoz képest. Mi magyarázza ezt az eltolódást?

Szerepet játszhat, hogy éppen az MDF szavazói köre maradt távol, és a két ellenzéki párt támogatói voltak aktívabbak. Ezt támaszthatják alá a már elemzett részvételi adatok. Ám az a körülmény is szerepet kaphat, hogy instabil politikai szerkezetben, amikor a pártok még kialakulatlanok, ideológiájuk kiforratlan, a polgárok lazán (közülük sokan érzelmi alapon) kötődnek a pártokhoz, s ebből következően gyakran, akár egy-egy múltó politikai jelenség hatására változtatják politikai preferenciájukat. A Fidesz esetében az kézenfekvő, hogy parlamenti szereplésükkel sokakat magukhoz vonzottak más pártok holdudvarából, mind jobbról, de még inkább balról.

Aránylag jól szerepeltek a függetlenek a szavazatok 10 százalékával, ami a városok pártosodottságára tekintettel figyelmet érdemlő eredmény. Megelőzték az összes baloldali pártot, az MSZP-vel együtt, valamint a társadalmi szervek jelöltjeit is. Az utóbbiak ebben a településcsoportban jóval gyengébben szerepeltek, mint a kislistásoknál – ezt is a pártosodás jelensége magyarázza.

Az eredmények alakulásában a választási rendszer kétségkívül ludas, amennyiben a kétszavazatos rendszer eleve a pártokat helyezi a középpontba s nem a jelöltek személyét. A szavazó polgár a listára történő szavazásnál mérlegeli pártpreferenciáit, s az egyéni kerületi jelölt is e mérlegelés árnyékába kerül. Akár úgy, hogy a pártkötelezettség kihat az egyéni jelőltre leadott szavazatra, akár úgy, hogy a szavazó megosztja támogatását egy listás párt és egy másik politikai erőkörbe tartozó egyéni jelölt között.

Egy biztos: a pártszempontú mérlegelés kikerülhetetlen. E tekintetben erősen megoszlanak a vélemények. Magam úgy gondolom, hogy az önkormányzati* testületekben megjelenhet a pártközvetítés, de a választásnál mellőzni kellene a párt-elmet. A kislistás rendszert alkalmazni lehetett volna a városokban is, választási körzetek kialakításával.

A hat parlamenti párt közül a legrosszabbul a szocialisták szerepeltek, egyéni mandátumaik aránya a 3 százalékot sem éri el, ha nem számítjuk a koalíciókat. Meg kell azonban jegyezni, hogy igazán pontos képünk csak akkor lenne az éppen volt politikai erőviszonyokról, ha a nemcsak a megválasztott 2105 egyéni képviselőre, hanem a 13106 indult jelőltre leadott szavazatokat is ismernénk.

Az egyéni jelöltek mögött ezen a szinten is sokféle pártösszefogás jelent meg, a parlamenti kormánypárt – ellenzék felállást helyi szinten “el lehet felejtetni”. Az egyéni kerületi helyi képviselők 28,27 százaléka koalíciós támogatással nyerte el mandátumát. Ez mindenképpen előnyt jelenthetett a magányos farkasokkal, vagy az egy párt által támogatottakkal szemben. A koalíció tompította a pártok közötti versenyt.

Ugyanezt eredményezte az az ellenzék által az önkormányzati törvény elfogadásakor kialakított megoldás, hogy az első fordulóban 25 százalékos, a másodikban korlátozás nélküli relatív többség érvényesült. (Emlékeztetőül: a parlamenti képviselők esetében az első fordulóban abszolút többség szükséges, a másodikba pedig csak a legjobb három jut be.)

A listás eredmények jobban kifejezik a kétszavazatos települések politikai helyzetképét. Ezeket célszerű összehasonlítani a parlamenti választások eredményeivel, több okból is. Egyrészt ebben a szférában az alacsony részvétel miatt dominálnak a politikailag legaktívabbak, akik befolyásolni képesek a többiek értékválasztásait. Másfelől a listás választások egyértelműen politikai hovatartozást mérnek.

A 162 településen 1954 mandátumot osztottak el 81-féle párt, társadalmi szervezet és különböző koalíciók listái között.

Az elnyert listás mandátumok számát és megoszlását a következő táblázat mutatja.

(A koalíciókat itt is bontottam, ami a listás választás esetén sokkal inkább védhető, mint az egyéni jelöltek esetében. A parlamenti választások listás eredményének feltüntetése megkönnyíti az összehasonlítást. Ebben a körben nem köttettek koalíciós megállapodások.)

A listás mandátumok száma és megoszlása

Listát állító szervezetek	mandátumok száma	mandátumok aránya %	parlamentari listás eredmény
SZDSZ	457,83	23,43	21,39
MDF	406,99	20,83	24,73
Fidesz	351,83	19,01	8,95
MSZP	203,32	10,41	10,89
KDNP	200,83	10,28	6,46
FKgP	184,32	9,43	11,73
MSZMP	25,00	1,28	3,68
VP	16,66	0,85	1,89
ASZ	12,66	0,65	3,13
MSZDP	3,33	0,17	3,55
más pártok	7,50	0,38	–
társadalmi szervezetek	83,64	4,28	–
Összesen	1953,91	100,00	97,40

Miután a kétszavazatos rendszerben a listákat nem szelektálja semmiféle százalékos küszöbérték, a kis pártok – támogatottságuk arányában – megjelennek egy-egy helyi testületben. Így jelen van a Magyarországi Szövetkezeti és Agrárpárt, a Magyarországi Zöld Párt, a Nemzeti Kisgazdapárt és a Nyugdíjasok Pártja. E kis politikai csoportosulások szerepe lényegében megegyezik a társadalmi szervezetek, érdekképviseltek, nemzeti szervezettek, helyi mozgalmak szerepével. A társadalmi szervek helyi képviselőjét a nagy pártok jelenléte erősen korlátozza, amit jelez a csekély 4,28 százalék.

A parlamenti pártok közötti erőviszonyok azonban átbillentek az ellenzék javára, ami az arányos listás mandátumelosztás következménye. (Természetesen itt is a leadott szavazatok megoszlásából kellene kiindulnunk, módszertanilag ugyanis csak ez lehet maradéktalanul kifogástalan, ám ezek az adatok nem állnak rendelkezésünkre. Az arányos mandátumelosztás azonban ezt az aggályt jórészt semlegesíti.) A három parlamenti ellenzéki párt 51,85 százalékos többséget szerzett, ami túlnyomórészt a Fidesz sikerének tudható be, miután kétszeresére növekedett relatív támogatottsága. Nem tudjuk, mennyire tartós ez az eltolódás, ám ha stabilnak mutatkozik, vagy még tovább erősödik, a "nagypolitikában" is lényeges súlyponteltolódásokat eredményezhetnek.

Az MSZP súlya lényegében változatlan, ha a politikai átlagot tekintjük. Természetesen e mögött – s ez a többi pártra is igaz – igen markáns települési és regionális különbségek mutathatók ki. Nyilvánvaló, hogy az MSZP befolyása az urbanizált térségekben jóval erősebb, mint a falusi lakosság körében. (Ezt jelzi az a tény is, hogy a MSZP állította a kétszavazatos

rendszerben a legtöbb önálló jelöltet, ami persze nem feltétlenül tükröződik a végeredményben.) Ez a körülmény a Fidesz esetében is szembeötlő, míg a többi pártnál már nem ennyire egyértelmű, illetőleg a kisgazdák esetében fordított.

A "nagy pártok" közötti arányváltozások szimbólikus értékűek, nem túl jelentősek. Az tükröződik ezekben, hogy a kormányzat támogatottsága csökkent, az általában az ellenzéki növekedett a kormánykoalícióhoz képest. Ezt politikailag természetes folyamatnak kellene tekintenünk akkor is, ha a kormányzatra nem nehezedne történelmi teher és feladattömeg. Azt is meg lehet kockáztatni, hogy a válság dimenzióinak, a rövid távú drasztikus visszaesés és a tartós stagnálás reális prognózisának ismeretében ez az eltolódás a kalkulálható mérték alatt maradt. A listás eredmények azt mutatják, hogy a tavaszi 42,92 százalékos szavazatarány a három koalíciós párt oldalán mindössze 40,54 százalékra csökkent, miközben a KDNP támogatottsága – valószínűleg partnerei rovására is – növekedett. Emlékezzünk arra, hogy a kormánytöbbség fő forrása az MDF egyéni választókerületekben elért sikere volt, amit csupán kiegészített a választási rendszernek a 4 százalékos küszöb alatti aránytalansága. Az önkormányzati választásokon az MDF a tavaszi sikert nem tudta megismételni. A nem koalíciós pártversengésben a szabaddemokraták 17 százalékkal szemben csak 12 százalékot "hoztak". Az erőviszonyok valójában ebben a szférában tolódtak el, s az nemigen játszott szerepet, hogy a listás választások részvételi arányai közötti különbség több mint kétszeres.

A városi önkormányzati választások üzenete egyértelmű. A polgárok nagy többsége nem a szavazatával, hanem a távolmaradásával tiltakozott a fennálló helyzet ellen. Az ilyen tiltakozás a dolog természetéből adódóan diffúz, többdimenziós, sokmotivációs. Az igazán aktív mag politikai preferenciájában megtalálhatók a stabilitás és az elmozdulás jegyei egyaránt, de egészében a kormányzó hatalommal szembeni elégedetlenség nyilvánul meg. Az eredmények alakulásában, úgy vélem, döntő szerepe volt a választási rendszerben alkalmazott megoldásnak, a kétszavazatos rendszernek. Ezt egyértelműen hibás, káros megoldásnak tartom, két fő okból. Mellőzi a polgármester közvetlen választását, amit antidemokratikusnak lehet tartani akkor is, ha sokan nyugat-európai példákra hivatkoznak. A közvetett választás ott is – ahol alkalmazzák – pártkamarilla-jellegű és antidemokratikus.

A közvetlen választás hiánya kihat a részvételre, mégpedig nagyon negatívan. Az emberek nem értik, hogy miért zárt ajtók mögött, politikai árucseré keretében egyeznek meg a pártok a polgármester személyéről, és természetes demokrácia-igényük alapján elvárják, hogy a pártok – állampolgári érdekeket közvetítő szerepükre hivatkozva – ne sajátítsák ki azt a jogukat, hogy megválasszák polgármesterüket. A parlamenti pártok e törvényi megoldással rossz irányban indultak el. A kormánykoalíció ráadásul a maga érdekei ellen cselekedett, amikor abból indult ki, hogy ezáltal – az

egyéni kerületi eredményekre támaszkodva – a polgármesteri hivatalokban többségi befolyást szerezhethet. Az alacsony részvétel ugyanis valószínűleg ezt a politikai táborot gyengítette.

A polgármester közvetlen választása mellett szól az is, hogy ebben a körben pozitív módon lehetne kifejezni a helyi közösség pártpolitikai tagoltságát, a helyi pártosodást. S főképp lényeges, hogy azt a választási küzdelem végén le is lehetne zárni.

A másik fő kifogás ugyanis az, hogy a kétszavazatos rendszer indokolatlanul és mértéken túl beviszi a helyi viszonyokba – mintegy “beleintézményesíti” – a pártpolitikai jelleget, a párttagoltságot. Amennyire indokolt ez országos szinten, annyira káros az önkormányzatokban. Ezt nem erősíteni, éppen ellenkezőleg, a választási szabályozással gyengíteni kellene. A megoldás lényegi irányát már említettem, de több megoldás is elképzelhető.

4) A fővárosi közgyűlési listák

A választási normák a főváros kiemelt politikai jelentőségét azzal ismerik el, hogy elválasztják egymástól a kerületi képviselőtestületeket és a fővárosi közgyűlés választási szabályait. Az előbbire a már bírált kétszavazatos rendszert konstituálja, az utóbbira pedig tisztán listás választást, a 66 mandátum betöltésére. Ez a megoldás indokoltnak minősíthető, leszámítva a parlamenti választásokból ide is átvett 4 százalékos küszöböt. Ez a küszöb nemcsak a politikai morál alapján kifogásolható már a parlamentáris szinten is; a politikai egyenlőség alapértékét sérti, és csak a kormányozhatóság igénye jelent valami halvány mentséget. A fővárosi önkormányzat szintjén végképp elfogadhatatlan, mivel itt fel sem merül a kormányozhatóság problémája. A főpolgármester közvetlen választása a politikai stabilitást kellően szolgálhatná. A sors fintora: a kormánykoalíció által erőltetett küszöbérték – többek között – éppen az egyik koalíciós pártot szorította ki, nevezetesen a kiszegédakat.

A 4 százalékos küszöb a közgyűlés összetételét tisztán pártpolitikaivá teszi, mivel szinte automatikusan kizárja a kis állampolgári szerveződéseket. Ez persze a jelenlegi helyzet; a környezetszennyezés a fővárosban láthatóan olyan katasztrófa-helyzetet fog előidézni, hogy a különböző környezetvédő mozgalmak helyet szorítanak maguknak a nagy pártok mellett. A pártoknak a válság miatti várható általános delegitimálódása pedig az egyéb “single issue” állampolgári mozgalmaknak nyit teret.

A főváros szintjén a 4 százalékos küszöb miatt a 10 érvényesen listát állító szervezet közül csak 5 párt maradt talpon. A listás választás az alacsony részvétel miatt csak a második fordulóban hozott eredményt, ám ez is jól mutatja a politikára legnagyobb befolyást gyakorló politikailag aktív réteg értékelődését. Az összehasonlítást itt is lehetővé teszi a tavaszi választási eredmények párhuzamba állítása.

A listás szavazatok és mandátumok aránya

listát állító szervezetek	listás szavazatok		mandátumok		parlamentari listás szavazatok	
	száma	aránya %	száma	aránya %	száma	aránya %
SZDSZ	184595	34,68	25	37,88	283654	27,07
MDF	245581	27,35	20	30,30	296514	29,32
FIDESZ	96650	18,16	13	19,70	120439	11,50
MSZP	38588	7,25	5	7,58	134876	12,88
KDNP	26361	4,95	3	4,54	60078	5,74
MSZMP	19216	3,61	-	-	43335	4,14
KFgP	12234	2,30	-	-	53150	5,08
VPSZSZ*	3826	0,72	-	-	-	-
MSZDP	3002	0,56	-	-	36980	3,53
KIOSZ**	2202	0,41	-	-	-	-
HVK	-	-	-	-	16971	1,62
Összesen	532255	99,99	66	100,00	1045997	99,88

* Budapesti Városvédő és Polgári Szervezetek Szövetsége

**Kisiparosok Országos Szövetsége

A szavazók számának egybevetéséből egyértelművé válik, hogy egyetlen párt sem növelte szavazótáborát. Az eltolódásokat a "dezertálások" mennyisége, az adott párt híveinek távolmaradása eredményezte. Ez világosan kitűnik a Fidesz esetében: úgy növelték lényegesen részarányukat, hogy eközben a rájuk szavazók abszolút száma 120 ezerről 96 ezerre csökkent. Azt a pusztá adatokból nem tudjuk megállapítani, hogy milyen szavazói mozgások voltak az egyes pártok között. Nem kizárt az sem, hogy ez igen kismértékű volt.

Ha feltételezzük, hogy a polgár, ha szavaz, mindig ugyanarra a pártra szavaz, akkor felállíthatunk egy számsort, ami megmutatja, hogy az adott pártra tavasszal szavazók milyen arányban éltek részvételi lehetőségeikkel az önkormányzati választásokon. Érdekes képet kapunk, ami arra utal, hogy minden párt elemi érdeke, hogy híveit rábírja a részvételre. A távolmaradás felér egy ellenszavazattal.

A fővárosi listákra szavazók százalékos aránya a parlamenti választások fővárosi területi listáira szavazókhöz viszonyítva (%)

Fidesz	80,2
SZDSZ	65,0
MDF	49,1
MSZMP	44,3
KDNP	43,8
MSZP	28,6
FKgP	23,0
MSZDP	8,1

A modell arra jó, hogy belássuk: a tavaszi szavazótábor őszre nagyon különböző mértékben zsugorodott az egyes pártoknál. Az adatok természetesen elfedik azt a jelenséget, hogy a legaktívabban politizáló 30-40 százaléknyi népességen belül milyen arányú politikai értékeltolódások következtek be. Gyanítom, hogy az őszel is szavazók hűségesebbek pártjukhoz, mint azok, akik szeptemberben és októberben már nem mentek el.

A fővárosi választások eredményeként az ország politikai központját a parlamenti ellenzék két liberális-radikális pártja irányítja, a három ellenzéki párt pedig mindössze egy szavazattal marad el a kétharmados többségtől. A kerületek többségében hasonló a helyzet. Ez a politikai fejlemény természetesen kihat a kormányzati politika alakulására. Növeli a kormánypártok kompromisszumkészségét, mérsékli a parlament szélsőségeit. Ugyanakkor pozitív hatása, hogy a múlt rendszerhez semmilyen formában nem kötődő ellenzéki pártoknak lehetőséget ad: bizonyítsák kormányzásra való képességüket, mutassanak fel tartalmi és stílusbeli alternatívákat.

Jegyzetek

1. A kétévenkénti szavazás során egyszerre voksolnak egy sor kérdésben, különböző tisztségekre (szövetségi és állami szenátor, képviselők, tanáctagok, bírák, kincstárnokok stb.), sőt egyidőben kerül sor az állami és a helyi népszavazásokra is. Erről személyesen is meggyőződhettem: az 1990 novemberi időközi választások során alkalmam volt egy denveri szavazóhelyiségben szemlélődni. A szavazóhely fölé – amely egyébként nem volt a mieinkhez hasonlóan fülkeszerűen kialakítva – ki volt írva: kérjük, hogy 10 percnél tovább ne használja a szavazógépet.

2. Amerikában az alacsony részvétel a politika és a magánélet teljes elválasztottságát jelzi, amikor is a polgárok nagy többsége nem lát valóságos alternatívát, és nem hisz abban, hogy a politikának köze lehetne személyes választási szabadsághoz. Az ügyek a magánszférában és a gazdaság intézményeiben, a szabályozott piacon dőlnek el. A politika mellett igen jól szervezett, sokrétegű civil társadalom él, bonyolult, működő közösségi hálózatokkal; az állami ténykedés, messzemenően figyelembe véve ezen közösségek természetét, ezekre épül rá, s nem ezeket helyettesíti. Az állam beavatkozása erősen korlátozott, a politika szolgáltató, közösségszervező funkciója hangsúlyozott. A társadalmi konszenzus magas foka, a viszonylagos jólét, konszolidáltság, az általánosan elfogadott viselkedési szabályok és (rétegzett) kulturális normák beépültsége mellett egyáltalán nem meglepő az alacsony részvétel. A demokrácia többsége stabilan őrzi a kialakult alapvető hatalmi és civil társadalmi struktúrákat, a politikai szerkezet olajozottan működik, s ezért a részvételnek vagy nem-részvételnek nincs a hazai viszonyokhoz hasonlóan értelmezhető jelentése. Az alacsony részvétel hosszú idő óta konstans, ezt normálisnak, elfogadottnak, a demokráciával összeegyeztethetőnek tekintik. Azt a lényeges körülményt is hozzá kell mindehhez tenni, hogy Amerikában nincs ún. választói névjegyzék; aki szavazni kíván, annak magának kell regisztráltatnia magát, ráadásul – a sajátos szabályok szerint – vagy a demokraták, vagy a republikánusok támogatóiként. Ezáltal válik az informális kétpártrendszer valóságos bipoláris pártrendszeré. A két nagy párt hozzá is juthat ezekhez a névjegyzékekhez, és ez komoly információs forrása támogatói bázisuknak. A szavazásnál már természetesen nincs semmi jelentősége annak, hogy ki melyik táborba regisztráltatta magát, de szavazni csak az tud, aki a

több hónappal korábbi regisztrációs aktuson részt vett.

3. Empírikus hátteret villant fel Simon János: A "nem-választók" választása c. elemzése (TTI kézirat, Bp. 1990.). Lásd még Kolosi Tamás, Kovács Róbert, Tóka Gábor: A választók társadalmi és politikai arculata (in: Társadalmi riport 1990. Bp. TÁRKI, szerk. Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György) c. esszéjét. Az utóbbi azonban nem tesz említést az 1000 fős mintán végzett felmérés részvételi dimenziójára, feltehetően azért, mert a szerzők a részvétellel alapvetően elégedettek: "össességében a választások a lakosság vártnál nagyobb fokú aktivitását mutatták." (id. mű 579. o.).

4. Ennek azonban volt előnye, amelyet ma "illik" elhallgatni. A nyári népszavazásról van szó, a köztársasági elnök közvetlen választásának kérdéséről. Az emberek nemcsak azért nem mentek el szavazni, mert túl meleg volt, vagy mert üdültek. Nem mentek el, mert azt sugallták nekik, hogy ne menjenek el, mert úgymond a szavazás manipulált, a népszavazás kieroszakolt, támadás a demokrácia ellen. A 10 százalékos részvétel azt jelezte, hogy csak a legtudatosabb baloldali rétegek és a makacs demokrácia-hívók mentek el szavazni. Az emberek többségét már egyáltalán nem érdekelt, hogy mi történik a politika titkossággal körülfalazott porondján. A részvételre a parlamenti pártok többsége nem invitálta a polgárokat, s ezzel igen kétértelmű viselkedést tanúsítottak. Az önkormányzati választásokon ez aztán kifejtette "áldásos" hatását: a részvétel olyan alacsony szintű volt, hogy a városok többségében a szavazás az első fordulóban érvénytelen lett.

5. Lásd Kukorelli István: Az önkormányzati választások jelzőtüzei. Társadalmi Szemle, 1991. 1. sz. 3-10. old. "A részvételi mutatók egyértelműen kifejezik a települések önkormányzatainak relatíve nagyobb legitimitását. A legitimitációszegegnység különösen az egyéni választókerületek második fordulójában ütközik ki, amikor több városban (Eger, Esztergom, Püspökladány stb.) 20 százalék alá süllyedt a politikai részvétel, sőt, vannak 11-12 százalékos eredmények is (például Csorna, Pilisvörösvár). Ennél talán még a tisztán egyfordulós választás is jobb lett volna." Uo. 8. old.

6. A középosztály fogalmát nem a polgári szociológia hagyományainak megfelelően használok. Ez értelmezésemben nem csupán jövedelmi kategória, bár a jövedelmi szint fontos összetevője. Az elit, másfelől a társadalom perifériájára sodródott nincstelenek, valamint a gyári munkamegosztásba szorult, a tőkeértékesülés szabályainak egyre inkább alárendelődő munkásság között foglal helyet. Az alsó középosztály elsősorban hivatali alkalmazotti réteg, a munkássághoz hasonló jövedelmi sávban, bérmunkás jellegű függésben. A közép-közép-osztályban megtaláljuk a paraszti és városi kisvállalkozói réteget, a kisiparosság alsó jövedelmi sávját éppúgy, mint a városi hivatalnoki kispolgárságot, a kistisztviselői kart, a pedagógusságot, a vasutaságot. A felső középosztály a gazdag, többnyire szabadfoglalkozású vállalkozókból, irányító és ideológiatermelő értelmiségekből, a felső hivatalnoki karból és a jól kereső vállalkozókból, kisiparosokból tevődik össze.

7. Ezen a ponton nem értek egyet Kukorelli egyébként kitűnő elemzésével, amikor azt mondja, hogy: "Az inaktívak, a magánvárankból figyelők megnyerése minden demokratikus választási résztvevő legfőbb célja. Ha ez szembeütően sikertelen (márpedig az önkormányzati választásokról sokféle összehasonlításban ez mondható el!), akkor a mélyebb magyarázat az lehet, hogy bajok vannak a társadalmi szerveződési elvekkel, a polgárt a hatalomgyakorlásba bekapcsoló társadalmi csatornákkal." Id. tanulmány, 9. old. A következtetése már inkább elfogadható, nevezetesen, hogy a túlpártosodást a közvetlen demokráciával lehet hatékonyan ellensúlyozni.